

икономически растеж. Но рано или късно потребителските пари на инфлацията стигат и до инвестиционния пазар, точно както парите от кредитната експанзия накрая стигат и до потребителския пазар.

Някои застъпват идеята за качествен контрол на кредитите. Искаме да се отпускат допълнителни кредити само за добри цели като нови заводи и селскостопанското производство, но не и за недостоини хора, лоши цели и лекомислени неща. Но в крайна сметка няма значение къде най-напред са се ввели допълнителните пари. Ако са отишли при земеделците, те ще търсят по-малко кредити и заемите, които щяха да им се отпуснат при липса на кредитна експанзия, сега ще бъдат свободни да се вложат някъде другаде. Растежът не може да се направлява и контролира, защото отраслите в икономиката не са изолирани един от друг.

Лекция девета

ИКОНОМИЧЕСКИЯТ ЦИКЪЛ И ОТВЪД ПРЕДЕЛИТЕ МУ

Към края на XIX век, когато хората започват да поставят под въпрос кредитната експанзия, нейните поддръжници ѝ намират ново оправдание. Те заявяват, че кредитната експанзия би могла да работи в отделно взета страна, която не е свързана с останалата свят чрез златния стандарт. След отказ от златния стандарт и преминване към парична система без покритие би било възможно да се провежда кредитна експанзия, да се понижат лихвенният процент и в страната да се създаде трайно благоденствие. Тази теория се харесва на германските барони-земевладелци, които през 80-те и 90-те години на XIX век страдат от вноса на зърнени храни от Америка. Те търсят причината за бедите си не в неплодородната почва и ниските добиви, а в златния стандарт.

Влиянието на тези идеи проличава ясно, когато италианският финансов министър заявява, че е нужно банките да се събират на съвещания. В края на Втората световна война същите идеи водят и до основаването на Международния валутен фонд (МВФ). Британското правителство предлага да се създаде международна банка и „международен клирингов съюз“ и, за да си осигури подкрепата на общественото мнение, публикува памфлет от лорд Кейнс. Според този памфлет, разпространен в САЩ от британските служби за пропаганда, кредитната експанзия е много полезна. По думите на Кейнс кредитната експанзия в отделните държави е извършила чудо: „превръщайки камъните в хляб“ и сега е нужно същото да се постигне в международен мащаб. Десетки правителства, убедени от него, искат международна парична система. Те изпращат свои представители на конференция в Бретън Уудс, приемана за учредително събрание на МВФ. Участниците създават документ, както и институция с управителен съвет и персонал. Но не създават нищо друго. Конференцията от самото си начало е безплодна и безполезна.

Защо кредитната експанзия в международен мащаб няма да работи? Неуспехът ѝ в национален мащаб не се дължи на това, че е ограничена в една страна, а на факта, че не можем с хартия да заместим несъществуващи капиталови стоки. Привържениците ѝ не разбират, че за истински икономически стоки. Привържениците ѝ не разбират, че за истински икономически стоки. Привържениците ѝ не разбират, че за истински икономически стоки. Привържениците ѝ не разбират, че за истински икономически стоки.

Международна банка от този тип е обречена на неуспех навън поради невъзможността да се определи привапно кой следва да обере краткосрочните блага на кредитната експанзия. Да си представим, че всички междудържавни разпри са останали в миналото и сега в света има само една централна банка. Тази международна банка може да увеличи кредитната маса чрез емитиране на допълнителни банковти или кредитни средства. Но тогава се появява нерешимият проблем – на кого трябва да се предложат новият кредит, „месните пари“?

Да допуснем, че целият допълнителен кредит се даде като заем на една страна. Тази страна ще бъде първата, която ще се радва на растеж. Жителите ѝ ще се окажат с повече пари в джоба и ще тръгнат да пазаруват, предизвиквайки вдигане на цените. Имайки повече пари на разположение, те ще са в благоприятното положение да могат да купуват от други страни, които още не са съобразили цените си с кредитната експанзия. Затова първата страна ще бъде облагодетелствана, а останалите – ошестени. Те още ще продават на старите цени, когато ще бъдат принудени да купуват на нови, по-високи цени.

Ето защо трябва да се помисли кой ще получи заемите и по какви критерии ще се разпределят допълнителните пари. Всяка група държави ще предложи своя система за разпределение. Далечният Изток ще иска разпределение според населението. Развитите страни ще предложат разпределение според брутния вътрешен продукт или националния доход и т.н. Невъзможността да се постигне съгласие прави всякакви планове безполезни. МВФ е един от най-крещящите неуспехи на международната политика през последните 20

годины. Единствената полза от него е, че плаща наем за офисите си във Вашингтон.

След като тези идеи се оказват безполезни, защитниците на кредитната експанзия, които като Маркс и теоретичите от банковата школа не виждат връзка между депресията и предшествалата ѝ кредитна експанзия, предлагат сложни „антициклически“ методи за съкчаване на депресията. Тези хора смятат периодичната депресия за неизбежна и искат да я направят възможно най-лека и гладка чрез държавна намеса в икономиката. Идеята им е, че причиня за цикъла е бизнесът или *laissez-faire* и правителството трябва да се намеси с антициклически програми, за да го смекчи. Но в действителност положението е точно обратното.

Идеята на антициклическите мерки е, че понеже при криза бизнесът изпитва трудности и много хора губят работата си, правителството трябва чрез обществени проекти да създаде работни места. Членовете на Обществения на народите и на комитетите на ООН са убедени, че са открили нова истина, но всъщност това съхващане не е нито ново, нито вярно.

Циклическият растеж спира, защото производителните фактори са били лошо инвестирани. Настъпването на депресия е резултат от неподходящи вложения, от направени в миналото погрешни преценки. Решението е да се оставят запалите и цените да спаднат, докато производството и търговията се възобновят. Но сега някой предлага държавата да се намеси с обществени проекти. Защо трябва държавата да отнема от частните проекти ресурси, които са им нужни? Отговора ни се, че държавата трябва да ограничава бюджетните разходи по време на растежа и после, когато дойде депресията, да стартира големи проекти. По доста детински начин се описва как управниците трябва да държат набор от готови проекти „на лавицата“. Щом се появи кризата, правителството трябва да сваля тези проекти от лавицата и да започне изпълнението им.

Идеята е погрешна, защото механично екстраполира опита на отделния индивид към цялата нация. Отделният индивид, ако е разумен, спестява за черни дни. Той разбира, че ако в момента бизнесът му върви добре, може не винаги да е така. Когато черните дни дойдат, разумен човек ще използва спестяванията си, за да осигури текущото си потребление.

Ако приемем идеята за обществени строежи по време на криза, как точно държавата следва да събере нужните средства за тях? Трябва ли да ги натрупа предварително и да ги съхранява до кризата? Трябва ли да неутрализира кредитната експанзия, като повиши данъците? Повечето припърженици на обществените проекти смятат, че правителството трябва да съкрати бюджетните разходи по време на експанзията, да прибере парите в трезора и с настъпването на депресията да ги изразходва, създавайки нова инфлация. Мнението им е, че по този начин е възможно растежът да се удължи с няколко седмици. По-вероятно е обаче държавното стимулиране на икономиката да се провали. Досега при всеки „Нов курс“ е ставало точно така.

Другото предложение е правителството да приготви запас не от пари, а от средства за производство – машини, инструменти и материали. Това би означавало фазата на растеж да се подсили, защото държавата ще се появи на пазара като купувач на тези машини, инструменти и материали.

Швеция се хвалеше, че чрез антициклични мерки е решила проблема с депресията. През 30-те години на XX век тя беше в доста особено положение. Основните й стоки за износ бяха точно тези, които Германия купуваше за своето превъоръжаване – стомана, дървесина, машини и т.н. Така Швеция се радваше на ситуация, в която биха се намирали Питсбърг и Бродуей, ако бяха независими държави по време на войната. Питсбърг щеше да продава стомана на оръжейните заводи, а Бродуей – да развлича войниците. Те щяха да се радват на предимствата на военния бум, без да страдат от недостатъците му, и щяха да станат най-процфитващите места в Западното полукълбо. Същото беше положението на Швеция, но едва ли следва да го приписваме на мъдро ръководство. По-късно, след края на войната, страната излезе на чедна позиция в света благодарение на своя неутралитет. Разбирате, че ако Хитлер беше нахлул в Швеция, съдбата й щеше да бъде друга. На шведски икономист беше поверено да оглави следвоенното възстановяване на Европа, което се оказа доста злополучен експеримент.

Не можем да имаме бърз растеж без кредитна експанзия, а тя неизбежно стига до катастрофа. Когато растежът свърши и започне депресията, тя се удължава от психологически фактори. Например депресията от 1929 г. трае дълго, защото синдикатите не

позволяват реално понижаване на заплатите. Този важен ценови фактор се запазва дълги години на нивото си от периода на растеж и от немал-къде бива неутрализиран чрез нова инфлация.) Цикличният растеж е възобразим и се основава на впечатлението, че сме по-богати, отколкото сме в действителност. Затова се започват проекти, които не могат да се изпълнят. Депресията означава приспособяване към действителното положение. През периода на депресия основната дейност на бизнеса е спасяване на това, което може да се спаси от растежа. Само част от проектите, започнати през растежа, ще оцелеят. Депресията трае толкова, колкото е нужно, за да се събере чрез нови спестявания капитал за тяхното продължаване. Депресията не означава обедняване на страната. Всъщност в сравнение с предшествалия растеж тя е по-точно отражение на действителността. Но поради психологически причини, поради създадената от депресията политическа ситуация, понижението на цените и спада на производството тази фаза може да продължи по-дълго, отколкото е нужно за възстановяване на реалните условия.

За икономическия цикъл е написана литература, която (особено по-ранните трудове) със садистично удоволствие описва подробно всички явления на депресията. Но макар някои от тези явления да са парадоксални, трябва да осъзнаем, че депресията е връщане към действителността и опит да се запълнят, доколкото е възможно, създадените от растежа дефицити.

През XIX век периодите на растеж и депресия се редуват почти като по часовник. Това е класическата представа за икономически цикъл. Шом се възстановят нормалните условия, народът и правителството призовават към нова кредитна експанзия и цикличният растеж започва отново.

Срещето хората свикват да приемат икономическия цикъл като неизбежна особеност на стопанството и започват да проучват продължителността му. Всички усилия да се измери продължителността на икономическия цикъл обаче водят до фантазмагорични резултати. Понеже някои икономисти й обявяват за 11 години, появява се идеята, че цикълът не се дължи на обществото и хората, а на космически явления. Някои го приписват на слънчевите петна. Теорията от този тип са изстрели напосоки. Първо, не е вярно, че цикълът трае 11 години. Но дори да беше вярно, защо бизнесът, който се приспособява към природата, климата, почвения плодородие и

другите условия, не успява да усети зависимостта си от слънчевите петна и да се нагоди към тях? Твърдението, че циклите и петната съпадат, не се основава на никакви емпирични данни.

Не можем да отречем обаче, че някаква закономерност съществува. Впечатлението е, че икономическият цикъл е сравнително ново явление, появяло се заедно със съвременната банкова и парична система. Но неизбежен ли е икономическият цикъл? Ако капитализмът продължи да съществува, ще го съпровожда ли това явление и в бъдеще, както го е съпровождало досега? Науката за човешкото действие не трябва да се бърка с точните науки. Икономическият цикъл е резултат от човешко действие – кредитната експанзия. Дали той ще продължи да съществува, ако всички са наясно с причината му? Едва ли! Ако всички разберат, че кредитната експанзия причинява последващата депресия, правителствата и народите вероятно ще осъзнаят, че експанзията не е благо, и ще я спрат.

От друга страна, нека допуснем, че правителствата и общественото мнение знаят това, но упорито провеждат кредитна експанзия от време на време. Дали тогава реакцията на отделния бизнесмен спрямо кредитната експанзия ще бъде различна? Не би ли могла самият бизнес въпреки държавната политика да предприеме стъпки, с които да увеличи собствената си стабилност? Да предположим, че правителството започне кредитна експанзия, която бизнесмените намират за съмнителна. Вместо да разширяват дейността си колкото могат, те биха могли да запазят благоразумие и да се ограничат сами. Това не е чак толкова невъзможно. Да си спомним за държавното стимулиране на икономиката по време на „Новия курс“. Архитектите му искаха само растеж без депресия. Искаха да дадат началния толсък и после да спрат кредитната експанзия. Но бизнесмените разбраха, че правителството се капи да спре, щом те започнат да разширяват дейността си, и избягнаха клопката.

Ето защо мисля, че икономическият цикъл, характерен за капиталистическите страни от 1780 г. до днес, може един ден да изчезне. Би било грешка да се твърди, че икономическият цикъл принадлежи на пазарната икономика и ще трае, докато има пазарна икономика. Първо, цикълът не е пазарно явление, а явление на кредитната експанзия. Тази експанзия е насилва вмъкната в пазарната икономика от управниците, защото те и общественото мнение смятат нормално функциониращата пазарна икономика за недостатъчно

продуктивна. Струва им се, че тя произвежда твърде малко мостове и материални блага. И те решават, че са открили начин „да превърнат камените в хляб“. Бих казал, че икономическият цикъл може да е само преходно явление, илюстрация на разликата между науката за човешкото действие и природните науки.

Након казват, че недостатъкът на растежа може да се опише като несъразмерност между различните производствени отрасли и между производствени и потребителски стоки. Те се опитват да обяснят общия растеж или обшоционалната загуба като резултат от тази несъразмерност и изтъкват, че някои производствени и потребителски стоки са трайни. Когато на пазара се появи ново изобретение, например хладилник, всеки иска да си го купи. Неговото производство се разширява и процъфтява. Но, пита се, когато всеки си даобие с хладилник, как ще продължи да процъфтява производството на хладилници? Според тези икономисти същото е положението и в другите отрасли, например строителството. След като всеки, който желае тези трайни стоки, си ги купи, търсенето спадна и нава депресията. Идеята обаче не отговаря на действителността, защото стопанството не работи по този начин.

Ето как паричната теория на икономическия цикъл обяснява несъразмерността. Отначало новото изделие се купува от малко хора, после – от все повече и повече. Когато и последните се даобият с него, тези, които са си купили първия модел, се нуждаят от замяна. Предприемачите не са толкова глупави да мислят, че ако бизнесът е вървял вътре, непременно ще върви и утре. Когато човек мисли дали да се заеме с някаво производство, той си задава въпроса дали съществуващите фабрики не са достатъчни. Хората не навлизат в бизнеса като овце. Ето защо различните отрасли са развити съразмерно и на пазара се доставят и продават повече хлябове, отколкото козмети. Нещо повече, развитието на различните отрасли съответства на трайността на произвеждащите стоки. Не е необходимо правителството да казва на хората кога има опасност от свръхпроизводство. Сметките на отделния бизнесмен могат да се окажат погрешни и той да фалтира. Може да се е заел с производство на автомобили, а в момента да се търсят хладилници. Така той е причинил издънък от автомобили и недостиг на хладилници. Всеки ден някои отрасли печелят, а други губят, някъде се откриват работни места, а другаде се съкращават. Но това не значи общ растеж

или загуба в национален мащаб. Общ растеж във всички отрасли може да създаде само илюзията, присъща на кредитната експанзия.

Всички опити да се обясняват кризите с грешки и недалновидност на отделния бизнесмен са необосновани. Те не вземат предвид разнопосочното действие на тези грешки. Ако даден сектор се разрасне по погрешка, тогава други сектори неизбежно ще останат „недоразвити“ и ще предлагат добри възможности за печалба. Само обща кредитна експанзия може да причини общ бум.

Идеята, че отделният бизнесмен от дърветата не вижда гората и затова е обречен да греша, е Марксовата идея за анархията на капиталистическото производство. Адам Смит и други са я критикували в книгите си. Маркс не осъзнава, че дори ако никой диктатор не казва на хората какво да правят, стопанството проявява склонност да разпределя в отделните си отрасли точно толкова капитал, труд и суровини, колкото отговарят на потребителското търсене. Тези предприемачи, които се ориентират добре, печелят. Тези, които грешат, понасят загуби. В резултат средствата за производство се съсредоточават в ръцете на тези, които най-добре задоволяват нуждите на потребителите.

Ако правителството се опита да конфискува печалбата чрез данъчно облагане, т.е. да я унищожи, тя няма да може да изпълни нормалната си роля. Дейността на пазара ще бъде значително отслабена. В резултат икономическият напредък и склонността към усъвършенстване, свойствени на капиталистическата система, се премахват и тя започва да се сковава.

Да разгледаме например универсален магазин, основан от амбициозен младеж преди доста години. Пазарната икономика предлага този стар магазин от скopanост, консерватизъм и бумашина. Ако той се водалде на някой от тези пороци или ако вниудите на основателя не могат да го въртят както трябва, клиентите му ще отидат в близките магазинчета и те ще трупат печалби. Собствениците им няма да харчат цялата печалба, а ще спестяват част от нея и ще инвестират отново. С върмето магазинчетата им така ще се развият, че някое от тях ще погълне големия магазин и ще заеме мястото му.

Но днес не е така. Съвременното данъчно облагане не позволява на човека, който навлиза в бизнеса, да инвестира значима част от печалбата си. Правителството формално не провежда дискри-

минация срещу новите предприятия. Ако и новакът, и утвърденият бизнесмен имат печалба от 250 000 долара, данъкът за двамата ще бъде еднакъв. Разликата е, че някогашните по-ниски данъци са позволявали на стария бизнесмен да събере капитала за голям магазин, а сега новакът няма този шанс, защото плаща висок данък. Затова сегашният универсален магазин се ползва с известна защита. Собственикът му няма нужда да се конкурира много устарядно със способните новаци и може да стане небрежен. При тези условия за новациите е трудно да пробият сред установените предприятия. Хората смятат новите данъчни закони за много прогресивни, а всъщност те са много консервативни и защитават съществуващите структури срещу новите. Резултатът е скopanост. Това не е свързано с нашата тема – кредитната експанзия. Но при наличие на кредитна експанзия банките по-охотно дават заеми на стари фирми, отколкото на нови. Така съществуващата стопанска структура застива.

Сега искам да кажа нещо за банките и тяхната връзка с кредитната експанзия. Не трябва да бъркаме две различни явления, които нямат нищо общо освен това, че дейността се върши от един и същ човек – банкера. В първия случай банкерът дава назаем своите собствени пари; той е заемодател. Тогава за кредитна експанзия не може да става и дума.

Във втория случай банкерът дава назаем чужди пари, които са му поверени от вложителите; той е посредник, спестовна банка. Освен това банкерът може да създава фиктивни средства, банкноти, и да дава назаем и тях, обикновено чрез разплащателни сметки на клиентите си. И понеже тези два вида отпуснати заеми – от влогове на клиенти и от фиктивни средства, се осъществяват от един и същи финансов институци, правителството, което контролира фиктивните средства, си е присвоило контрол върху всички видове кредитиране. Това му дава огромна власт. Ако правителството не се месеше в работата на банките, проблемът никога нямаше да възникне.

Някои оправдават държавната намеса в издаването на банкноти и фиктивни средства с довода, че „свобода в банковото дело значи свобода в мошеничеството“. Те казват, че бедните и непросветените хора трябва да бъдат защитени от лоши банкноти. Но никой нямаше да бъде принуден да приема банкноти, ако те не бяха обявени от държавата за законно платежно средство. Германските автори от средата на XIX век са искрено убедени в необходимостта държа-

вата да защитава бедните хора от банките. Но централната банка на Германия – „Райхсбанк“ обещава марката от 4.20 марки за долар през 1914 г. до 4 200 000 000 марки за долар през 1923 г. Днес тук, в САЩ, положението не е толкова лошо, но е достатъчно лошо. Чрез своята намеса в парите и банковото дело държавата стана монополист в обезценяването на парите. Днешните факти са изумителни, ако ги сравним с обещаващата и доводите, с които на държавата беше предоставена тази власт. Какво по-лошо от това парите в ръцете на хората да се топят от ден на ден?

Лорд Кейнс нарича златния стандарт „останка от варварството“. Много книги твърдят, че държавата е била принудена да се намеси, защото златният стандарт се е провалил. Но златният стандарт не се провалил! Държавата се откажа от него, като забрани притежаването на злато. Но дори и днес цялата международна търговия се изчислява в злато. И то не защото златото е жълто и тежко, а защото само то ни позволява да определим покупателната стойност на паричната единица независимо от променящите идеи на управниците и политическите партии.

Същността на пазарната икономика е в това, че икономическите действия на отделните хора се извършват не по заповед на държавата, а спонтанно. Това изисква разменните средства, т.е. парите, да не зависят от политически влияния. В противен случай идните години ще бъдат поредица от провали на различни държавни програми в паричната и кредитната политика. За да се предпазим от това, трябва да помогнем на всеки да разбере, че чудесата на Кейнс са невъзможни и че кредитната експанзия не създава благоденствие.

Благодаря ви за вниманието.

Източници, цитирани в хода на дискусията:

Anderson, Benjamin McAlester. *Economics and the Public Welfare: Financial and Economic History of the United States, 1914 – 1946*. New York: D. Van Nostrand Co., 1949.

Cannan, Edwin. *Money: Its Connexion with Rising and Falling Prices*. London: P.S. King & Son, Ltd., 1935. (Препечатано от Staples Press, Inc., New York, 1945).

Cortney, Phillip. *The Economic Mosaic: The I.T.O. Charter, Inflation or Liberty, The 1929 Lesson*. New York: The Philosophical Library, 1949.

Hume, David. *Essays, Moral, Political and Literary*. Първо издание през 1741, многократно преиздавано.

Weber, Max. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Collected Essays on the Sociology of the Great Religions). Първата част на тази книга е издадена на английски под заглавие *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: George Allen Unwin Ltd., 1930. 2nd ed., 1948.

Wicksteed, Philip H. *The Common Sense of Political Economy and Selected Papers and Reviews on Economic Theory*. London: George Routledge & Sons, Ltd., 1935.